

Uddannelsens titel:

Arbejdet med totalkommunikation

Inspirationsmaterialet er udviklet af:

Elsa Munch Carlsen, tlf. 8755-1975 emc@viauc.dk og Lena Nansen tlf. 8755-1941 lenn@viauc.dk VIA University College, Højskolen for Videreuddannelse og Kompetenceudvikling, Hedeager 2, 8200 Århus N.

1. Uddannelsens sammenhæng til jobområde (FKB)

Moder FKB er 2223 Socialpsykiatri og fysisk/psykisk handicap. Uddannelsen er desuden tilknyttet FKB 2629 Pædagogisk Arbejde med Børn og Unge.

FKB'erne kan findes på Børne- og Undervisningsministeriets hjemmeside efteruddannelse.dk eller på epos-amu.dk under "Uddannelser".

Arbejdsfunktioner

Arbejdet med totalkommunikation pågår alle steder hvor børn, unge og voksne uden talesprog opholder sig. Det gælder f. eks. skole, specialskoler, dag og døgntilbud, SFO og beskyttede værksteder.

Deltagerforudsætninger

Målgruppen for denne uddannelse er social- og sundhedsassistenter, social- og sundhedshjælpere, pædagogisk assistenter, pædagogmedhjælpere, omsorgsmedhjælpere, praktiske medhjælpere, osv.

Udgangspunktet for undervisningen er deltagernes erfaringer (erfaringspædagogik). Det anbefales at undervisningen bliver en vekselvirkning mellem underviseroplæg, deltageroplæg, caseopgaver, kommunikationsøvelser, diskussion og selvstændigt arbejde i grupper.

Det kan forventes, at deltagerne generelt ikke er studievante, hvilket der skal tages højde for gennem uddannelsesforløbet. Underviseren skal være opmærksom på, at der i AMU-målgruppen er deltagere, hvor stave- og læseproblemer kan være udtalte.

Relevante uddannelser at kombinere med

44298 Brugerindflydelse i pædagogisk praksis

40956 Neuropædagogik i arbejdet med udviklingshæmmede

42663 Tegn til tale

40963 Udviklingshæmmede med autisme

42669 Omsorgsmedhjælper - arbejde med udviklingshæmmede

42834 Anerkendende kommunikation i omsorgsarbejdet

42665 Samspil og relationer i pædagogisk arbejde (rettet mod handicapområdet)

42901 Støtte ved selvskadende adfærd

2. Ideer til tilrettelæggelse

Det anbefales, at tilrettelægge uddannelsen som splituddannelse – gerne med mere end en pause mellem undervisningsdagene, hvor deltagerne har mulighed for at træne totalkommunikation i praksis.

Tema 1 er den teoretiske baggrund og bør sammenlagt ikke fylde mere end 30 % af uddannelsen. Temaet bør opdeles i mindre bidder hen over uddannelsesdagene, så det er gennemgående i uddannelsen og

integreres i de øvrige tre temaer.

Tema 2 om totalkommunikationsformer og midler giver uddannelsen sin særlige karakter og skal derfor indgå allerede på uddannelsens første dag, således at deltagerne har noget materiale at træne med kurset igennem. Tema 2 er indholdsdefinerende for uddannelsen.

Tema 3 om betydningen af den enkeltes forudsætninger for totalkommunikation indgår som en naturlig og væsentlig del af totalkommunikationsaspektet og behandles både særskilt og integreret i de andre temaer.

Tema 4: I forbindelse med øvelser og cases inddrages tema 4 ”den professionelle andel i at etablere og fastholde kommunikationen”, således at deltagerne løbende reflekterer over egen andel i kommunikationen, og der sikres transfer (fra teori til praksis) i uddannelsen.

3. Temaer

Temaoversigt

Tema 1: At understøtte barnets, den unges eller voksnes mening, hensigt og selvbestemmelse gennem (total)kommunikation

- Emne 1. Kommunikation som mulighedsrum
- Emne 2. Kommunikationsmodel
- Emne 3. Udviklingspsykologi og kommunikation
- Emne 4. Totalkommunikation

Tema 2: Forskellige kommunikationsformer og kommunikationsmidler i totalkommunikation

- Emne 1: totalkommunikationscirklen
- Emne 2: naturlige tegn og den spæde kommunikation samt konkrete
- Emne 3: visuelle kommunikationsmidler
- Emne 4: Digitale kommunikationsmidler
- Emne 5: TTT
- Emne 6: kontekst

Tema 3: Betydningen af den enkeltes forudsætninger for totalkommunikation

Tema 4: Den professionelle egen andel i at etablere og fastholde kommunikationen

- Emne 1. Ansvarsprincip
- Emne 2. Tilstedeværelseskompetence
- Emne 3. Relationsarbejde
- Emne 4. Det tillidsskabende

Det foreslås at vægte temaerne så: Tema 1 vægtes 30%, tema 2: 40 % , tema 3 10% og tema 4: 20%. Temaerne kan med fordel indarbejdes i hinanden.

Tema 1: At understøtte barnets, den unges eller voksnes mening, hensigt og selvbestemmelse gennem (total)kommunikation

Tema 1 introducerer kursets værdimæssige referencer og er gennemgående i alle andre temaer.

Tema 1 består af følgende emner:

- Emne 1: Kommunikation som mulighedsrum
- Emne 2: Kommunikationsmodel
- Emne 3: Udviklingspsykologi og kommunikation
- Emne 4: Totalkommunikation

Kommunikationens mulighed for udvikling

Underviser kan introducere temaet med at arbejde med, at deltagerne forstår kommunikation, som et mulighedsrum for udvikling, indflydelse på eget liv og deltagelse i omverdenen – uanset evt. funktionsnedsettelse og handicap.

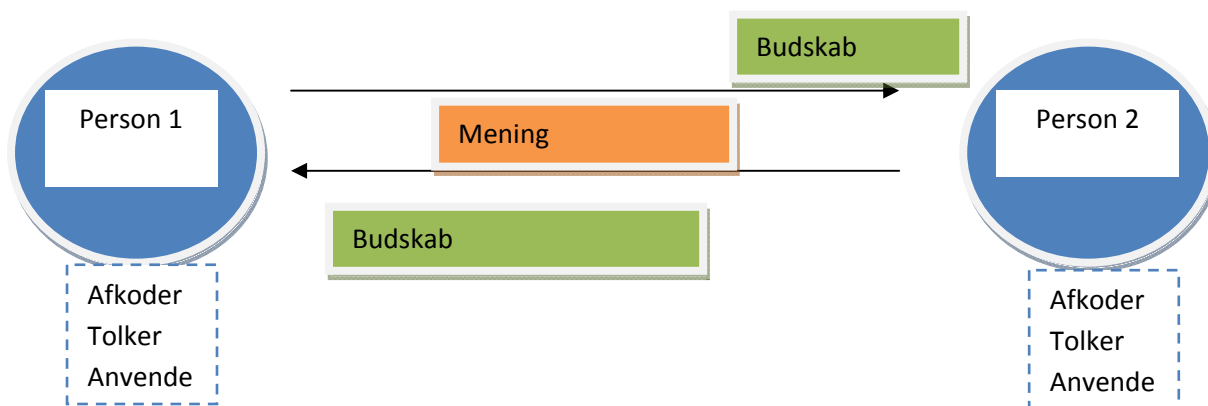
”Kommunikation er udveksling af budskaber, men det er også handling og indflydelse.”

(Birgit Kirkebæk, 1996, *”I tunnelen – hvilken vej”*, Forlaget LEV, s.1)

Mange mennesker med handicap, herunder også kommunikationshandicap, oplever ikke at have indflydelse. Den manglende indflydelse kan bunde i manglende kommunikative redskaber. Det kan også bunde i, at den professionelle ikke opfanger eller understøtter tilstrækkeligt, de spæde tegn på kommunikation.

Kommunikationsmodel

Til undervisningen kan der tages udgangspunkt i en kommunikationsmodel, som nedenstående:

Lorentzen mener, at:

”Kommunikasjon handler ikke om å oppdage den andres budskap, men å skape det sammen med vedkommende”, (Lorentzen, 2003, s. 250).

Dette syn på kommunikation lægger op til fællesskabet i kommunikationen.

Lorentzens pointe kan være lidt indviklet at formidle til deltagerne, men er vigtig, når man arbejder med at sætte en svagere parts budskaber i centrum. For ikke at fejlfokuserer på handicappets begrænsninger i kommunikationen er pointen, at mening opstår mellem mennesker. Ovenstående model kan fejlagtigt tage karakter af, at den professionelle kun opfatter den andens evne (eller mangel på samme) til at levere

budskaber og evne (eller mangel på samme) til at afkode, tolke og bruge budskaberne. Essensen her er, at der er et element af fælles meningssskabende kommunikation. Underviser kan eksemplificere denne pointe ved at spørge til deltageres erfaringer fra praksis.

Et udviklingspsykologisk perspektiv på kommunikation

Her understreger underviser, at alle mennesker fødes med et kommunikativt beredskab. Dette anvendes, styrkes og udvikles i mødet med omverdenen. Der kan tages udgangspunkt i et udviklingspsykologisk perspektiv med fokus på barnets spæde kommunikation med omsorgspersonen og på det lille barns sprogudvikling (eks. Bråten, 2007; Kirkebæk, 1996, 1998; Tetzchner, 2001, s. 307-363). Ønskes fokus på den førsproglige udvikling kan Sterns tidligste domæner og relationsformer inddrages. Fra spædbarnsforskningen ved vi, at barnet fra fødslen indgår i samspil og kommunikation med sine betydningsfulde voksne. Det sker, når forældrene tolker barnets umiddelbare kropslige reaktioner og følelsesmæssige udtryk og tillægger barnet hensigter. (Kirkebæk 1998, Bråten 2007). På den måde giver forældrene barnet en stemme. Her kan underviser drage en parallel til den professionelle opgave i kommunikationen. Gennem følelsesmæssig udveksling fortæller barnet, den unge eller voksne den professionelle, hvad de synes om hinanden, og hvad de synes om den situation, de er i. De spontane og umiddelbare kropslige reaktioner og udtryk er forløbere for mere tydelig kommunikation og udvikling af sprog.

Betydningen af kommunikationsmuligheder bør her betones af underviser. Ved, at den enkelte har mulighed for at udtrykke holdninger og følelser, samt at have et kommunikativt samspil med omgivelserne, dannes identiteten og selvforståelsen. Gennem kommunikationen skabes relationer til andre - relationer, der er vigtige i den enkeltes følelse af at være betydningsfuld og værdifuld. Når to mennesker kommunikerer, og derved skaber en relation, oplever den enkelte en fortløbende større forståelse af det interpersonelle rums muligheder, samt af egne muligheder for at skabe sig selv sammen med andre (Stern, 2000). Underviser kan her bede deltagerne om at komme med eksempler fra praksis på sådanne situationer.

Relationen mellem omsorgsgiver og personen med kommunikationshandicap er vigtig. Som Bakhtin har formuleret:

"Uden den Anden er selvet ingenting. Før relationen er der ingenting", (i Lervig og Kirkebæk, 2005).

Kommunikation i et totalkommunikations-perspektiv

God kommunikation mellem mennesker indebærer:

- at begge parter ved, hvad hensigten med kommunikationen er,
- at begge parter har mulighed for at være aktive i kommunikationen,
- og at begge parter har indflydelse og handlemuligheder gennem kommunikation

I forlængelse af dette kan arbejdes med, hvad der forstås ved verbal og non-verbal kommunikation. Underviser kan hente teoretisk inspiration ved Kirkebæk, 1996; Lorentzen, 2001 og Bøttcher & Dammeyer, 2010. Bed deltagerne komme med eksempler på tydelig Non-verbal kommunikation -Se også nedenfor under tema to, hvor flere af øvelserne kan understøtte denne vinkel – også øvelsen om totalkommunikationscirklen.

Dette kan videreføres med en uddybet forståelse af kommunikation i et totalkommunikations-perspektiv, hvor der udover det verbale sprog fokuseres på andre kommunikationsformer, som lyde, bevægelser og tekniske hjælpemidler, se tema 2.

Undervisers litteratur til dette tema

Bråten, Stein, 2007. "Om deltagende læring gennem andencentreret spejling" Kognition og Pædagogik, 65, 6-22.

Christensen, Mette og Harmon, Tina, 2010, "Kommunikation med børn med multiple funktionsnedsættelser uden talesprog - Ny viden og nye muligheder", (Artikel kan hentes på www.godsocialpraksis.dk)

Kirkebak, Birgit, 1996, "I tunnelen – hvilken vej? Mennesker med udviklingshæmning og kommunikation", Forlaget LEV.

Kirkebak, Birgit, 1998, "Det nye spædbarnsparadigme og dets betydning for specialpædagogisk praksis", Videnscenter om børn og unge med multihandicap uden verbalt sprog, Nyhedsbrev nr. 10, 1998 (kan hentes på www.vikom.dk)

Kirkebak, Birgit, 2008, "Ingen lyd er forkert", Pædagogisk Psykologisk tidsskrift, nr. 2, 2008.

Lervig, Cathrine & Kirkebak, Birgit, 2005, "Ingen lyd er forkert – musisk improvisation og samoplevelse", Døveskolernes Materialecenter.

Lorentzen, Per, 1998, "Språk og handling", Tano Aschehoug.

Lorentzen, Per, 2001, "Uvanlige barns språk", Universitetsforlaget i Oslo

Lorentzen, Per, 2003, "Fra tilskuer til deltaker – samhandling og kommunikasjon med voksne utviklingshemmede", Universitetsforlaget i Oslo.

Tetzchner, Stephen von, 2001, "Utviklingspsykologi – Barne og ungdomsalderen", Del 5, s.307 – 363.

Tema 2: Forskellige kommunikationsformer og kommunikationsmidler i totalkommunikation

Tema 2 omhandler om totalkommunikationsformer og -midler og er indholdsdefinerende for uddannelsen. Tema 2 består af følgende emner:

- Emne 1: totalkommunikationscirklen
- Emne 2: naturlige tegn og den spæde kommunikation samt konkrete
- Emne 3: visuelle kommunikationsmidler
- Emne 4: Digitale kommunikationsmidler
- Emne 5: TTT
- Emne 6: kontekst

Dette tema har fokus på de mange former for kommunikation og de midler, der kan bruges til at formidle kommunikation med, når det enkelte barn, unge eller voksen ikke kan gøre brug af et talesprog. Dette tema skal tænkes sammen med det overordnede tema omkring kommunikation, således at det basale i kommunikationen fastholdes. Samtidig skal der præsenteres en række kommunikationsmidler og former, der gør at deltageren efter uddannelsen vil have flere muligheder i sine kommunikationsformer og med et bedre kendskab til de forskellige kommunikationsmidlers muligheder og begrænsning.

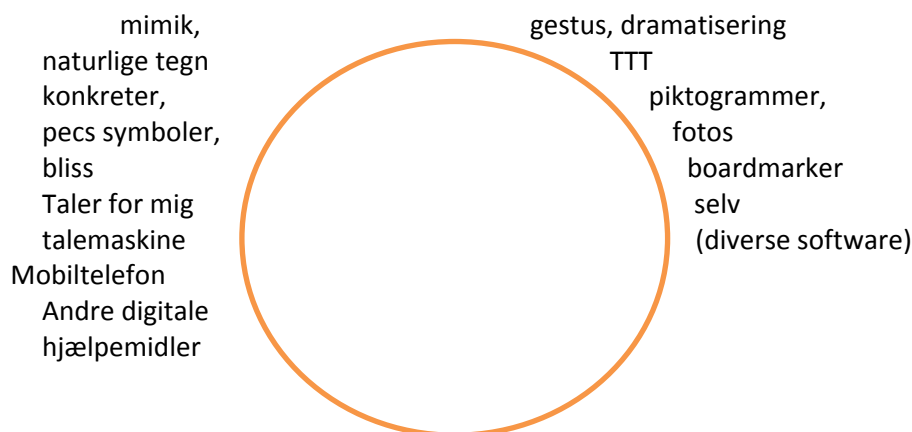
Det handler ikke om at udvælge et eneste alternativ eller støttende form for kommunikation og udpege den, som det den professionelle skal bruge. Erfaringer viser nemlig, at mennesker bruger flere forskellige måder at meddele sig på afhængig af situation og modtager. En given totalkommunikationsbruger vil

opfatte det, der giver mening i den givne situation og vælger den kommunikationsmåde, der hurtigst bringer et budskab igennem. Her er det væsentligt, at underviser peger på, at professionelle også som kommunikationspartnere inddrager forskellige måder at kommunikere på som supplement til talesproget - dels for at sikre forståelsen for modtageren og dels for at være model i kommunikationen, vise at sådan kan man altså også gøre, og det virker.

Kommunikationshjælpemidler kan hjælpe til at udtrykke sig mere nuanceret og gøre følelser, kompetencer og interesser tydeligere for omgivelserne. I den sammenhæng er det vigtigt at huske på, at kommunikationshjælpemidler indgår i de samlede udtryksmidler og ekspressive udtryksmåder (Jensen & Brandt 2008). Hjælpemidlerne skal tilføje nye kommunikationsmuligheder både for den enkelte og dem de kommunikerer med – de skal ikke erstatte de kropsbaserede udtryksmåder, som altid vil være grundlæggende for kommunikation mellem mennesker.

- **Emne 1: totalkommunikationscirklen**

Der er en lang tradition for at præsentere totalkommunikation som en cirkel, totalkommunikationscirklen. Det anbefales, at underviser opdaterer totalkommunikationscirklen, så den matcher de forudsætninger som deltagerens praksis på holdet repræsenterer. Her nedenfor følger et eksempel på en totalkommunikationscirkel, som kan danne udgangspunkt for en sådan præsentation.

- **Emne 2: naturlige tegn og den spæde kommunikation samt konkrete**

Her skal underviser betone det væsentlige i førsproglig kommunikation

Alle mennesker har værdifulde erfaringer for at indgå i kommunikation. Alle uanset alder og handicapgrad, sender nonverbale signaler. Nogle er sig dette så bevidst, at de selv, i samspil med deres nærmeste omgangskreds, udvikler et hjemmelavet sprog af tegn og lyde. Andre er sig måske ikke bevidst, at de sender sproglige signaler. Eller: signalerne er så svage, at vi ikke er i stand til at se dem, hvorfor de ingen betydning får. Uanset hvilket menneske, der er tale om, tager kommunikationen med totalkommunikation udgangspunkt i nonverbale erfaringer. Som parentes skal det bemærkes, at hjemmelavede tegn altid har fuld værdi.

Her kan øvelsen om gæt og grimasser indgå (se nedenfor under øvelser)

Udvekslingen af budskaber sker ad mange kanaler - på mange måder. For den professionelle er talesproget umiddelbart den nærliggende kanal, men den suppleres i vekslende grad af kropssprog, øjenkontakt, mimik og gestus, som på hver deres måde supplerer og underbygger det talte ord. For

et menneske uden talesprog er kropssproget så meget mere vigtig. Især da, hvis der samtidig med, som der ofte er, er massive fysiske funktionsnedsættelser, der betyder, at en række andre kommunikationsformer og midler ikke er til rådighed. Her kommer den professionelle evne til at læse selv spæde former for kommunikation ind ligesom samstemtheden i kommunikationen skal betones. Øvelse om samstemthed i kommunikationen kan indgå her (nedenfor under tema to)

- **Emne 3: visuelle kommunikationsmidler**

Totalkommunikation forbindes ofte alene med visuelle kommunikationsmidler.

Visuelle kommunikationsmidler kan opregnes fra en skala fra konkrete over fotos, til tegninger til mere abstrakte symbolsystemer som eks. det svenske system BLISS.

Nogle af billedsystemerne koster penge, andre kan nu frit downloades fra nettet.

Den store udfordring ved visuelle kommunikationsmidler er, at man både i praksis og i

undervisningen ikke overdriver træningen i anvendelsen af de visuelle kommunikationsmidler men husker sigtet på at fremme den andens hensigter i kommunikationen.

Eksempler på anvendte visuelle kommunikationsmidler i Danmark er:

- It software, der kan have forskellige funktionsniveauer, (se emne 4: Digitale kommunikationsmidler, hvor disse behandles særskilt.)
- Skriftsprog
- BLISS (avanceret symbolsystem)
- Boardmarker (tegninger der kan udvikles på gennem et softwareprogram)
- Pecs (et kommunikationssystem med fotos eller pictogrammer udviklet til autismespektret) baseret på adfærdsmodifikation
- Pictogrammer (symbol tegninger – meget enkle)
- Fotos fra hverdagslivet af kendte ting og mennesker.
- Konkreter – konkrete ting fra hverdagen fremvises for barnet/den unge eller voksne

- **Emne 4: Digitale kommunikationsmidler**

Udviklingen af it har givet en række nye muligheder for mennesker uden talesprog. I en årrække har udviklingen mest gået på at udvikle hjælpemidler, der kan give mennesker uden talesprog en lydlig output-mulighed. På det seneste har der også været fokus på udvikling af software, der kan give mennesker med funktionsnedsættelser adgang til nogle af de samme it- muligheder, som alle anvender i stigende grad f.eks. computere. Nogle af de nye computerbaserede kommunikationshjælpemidler på markedet fungerer både som kompenserende kommunikationshjælpemidler og som tilpassede udgaver af almene teknologier. Fx kan man sende og modtage sms'er eller e-mails, afspille musik, gå på internettet, tage digitale fotos eller optage video.

Der findes også webbaserede hjælpemidler som Herbor-systemet, som på en lettere tilgængelig måde kan hjælpe mennesker med funktionsnedsættelser med at sende e-mails, gemme og dele fotos og få nye kontakter, ligesom at der er en mere tilgængelig version af Skype på vej. Et forholdsvist nyt softwareprogram er "Taler for mig selv- plus" der er rettet mod relativt svagt fungerende personer.

Anvendelse af forskellige former for it hjælpemidler kan bidrage til, at børn, unge og voksne i højere grad får mulighed for at være aktive deltagere i det sociale liv. Med nyere former for Ipads og mobiltelefoner vil en større gruppe have meget tilgængelige og handy kommunikationsmidler til rådighed. Dette software-område er i rivende udvikling. Det anbefales, at underviser fremviser mindst eet af disse kommunikationsmidler på kurset.

- **Emne 5: Tegn til Tale (TTT)**

AMU-systemet har udviklet et særskilt kursus omhandlende Tegn til Tale. Derfor vil TTT her kun introduceres som et supplement til andre kommunikationsformer.

TTT kan evt. introduceres på linje med mimik, gester, pantomime, tegn, TTT, øjenkontakt, mundaflæsning og tale. Således at Tegn til Tale ikke udgør et selvstændigt emne.

I arbejdet med børn og voksne, der ikke har et brugbart talesprog, viser det sig, at det kan give gode resultater at ledsage tale med tegn. I mange tilfælde giver det ikke kun det resultat, at tegnene bliver et kommunikationsredskab, men også at talesproget fremmes.

Tegn Til Tale, er som al kommunikation, en del af "totalkommunikation", der er udtryk for alle de muligheder mennesker har for at indgå i kommunikation.

Oprindeligt bygger Tegn til Tale på såkaldte naturlige Tegn, som de fleste i en given kultur vil kunne genkende. De senere år er flere og flere tegn fra døves tegnsprog blevet inkluderet i Tegn til Tale.

Det er vigtigt i undervisningen at relatere denne næsten uendelige mulighed for nye tegn og forholde den til temaet om den enkeltes forudsætninger

Understreg at hjemmelavede tegn har fuld værdi i kommunikationen.

Emne 6: kontekst

Betydningen af megen kommunikation fremgår i sammenhæng med den kontekst, kommunikationen foregår i. For mennesker med en alvorlig funktionsnedsættelse kan det være svært at læse en kontekst. Samtidig kan kontekst for den professionelle producere megen mening. Emnet omkring kontekst er i og for sig ikke et selvstændigt emne – men et element, der skal inddrages i forståelsen af totalkommunikation.

Litteratur og hjemmesider til tema 2

Andersen, Vivi og Ole E. Mortensen: Alle kneb gælder: om totalkommunikation og individuelt udviklede kommunikationsmetoder Nordisk Uddannelsescenter for Døvblinde.

Bruus-Jensen, Lisbeth og Poul Hansen. 2000. Digitale billeder - en nødvendig kommunikationsform : mediepædagogisk arbejdshæfte. Udvikling.

Hjort-Pedersen, Michael. 2001. Leg og Kommunikationsfremmende Teknologi - Udviklingsmuligheder i forhold til Børn med Multiple Funktionsnedsættelser. VIKOM.

<http://www.kommunikationsudvikling.dk/> Her finder du en kort intro til en række forskellige kommunikationsmidler.

Husted, Britta. 2003. Ung mand med multiple funktionsnedsættelser og hans arbejde med billeder på computer. Specialskolen for Voksne.

Lørup, Jette Schultz og Wadsholt, Lisbeth Eggert: Totalkommunikation: - en kommunikativ mulighed Danmarks Lærerbhøjskole 1999.

Petersen, Lotte Ulrich: Ud af stilhedens fængsel UFC Handicap 2005

Østerbye, Hanne og Casper C. Schoombie. 1994. Datateknologi - et redskab til augmentativ kommunikation for en ung pige med cerebral parese. Danmarks Lærerbhøjskole.

Tema 3. Betydningen af den enkeltes forudsætninger for totalkommunikation

Tema 3 om betydningen af den enkeltes forudsætninger for totalkommunikation indgår som en naturlig og væsentlig del af totalkommunikationsaspektet.

Erfaringer viser, at mange personer uden talesprog forstår mere, end de har mulighed for at give udtryk for. Imidlertid gør funktionsnedsættelserne det ofte vanskeligt at udrede det impressive sprog og den kognitive kapacitet. Derfor skal underviser understrege, at det bedste udgangspunkt i det socialpædagogiske arbejde er observationer i dagligdagen, foretaget af dem, der kender personen bedst, d.v.s. forældre, andre pårørende og relevante professionelle. (Sollied 2009). Det kan anbefales at inddrage eksempler på videoanalyse i undervisningen – eks. fra metoden LEA eller Marte Meo analyser.

Som professionel kan man ikke på forhånd måle eller teste sig frem til, hvad der vil kunne fungere for den enkelte totalkommunikationsbruger. Alligevel er der nogle åbenlyse forhold, der kan være vejledende for den professionelle. Under øvelser findes en caseøvelse, hvor deltagerne kan diskutere hensigtsmæssige kommunikationsformer for casepersonen.

Til undervisers orientering:

Betegnelsen børn, unge og voksne uden et talesprog dækker over en gruppe meget forskellige forudsætninger. Hvor det er muligt bør det konkrete afsæt for undervisningen tage hensyn til de forudsætninger som eksisterer i deltagerens praksis. (se herom Øvelse til afdækning af totalkommunikation nedenfor under tema 3) Da dette ikke er muligt her, skitseres i det følgende de børn unge og voksne, der er målgruppen for dette kursus.

Målgruppen har det til fælles, at de ikke har et talesprog (eller næsten ikke), og at mange af dem lever med bevægelsesvanskeligheder i kombination med forskellige sansevanskeligheder. Nogle få har ikke nævneværdige funktionsnedsættelser ud over det manglende eller nedsatte talesprog. Flere har store medfødte eller tidligt erhvervede neurologiske skader, syndromer og diagnoser også kaldet multiple funktionsnedsættelser.

Opgjort efter den internationale sygdomsklassifikation drejer det sig om børn, der har mellem 2 og 10 diagnoser med et gennemsnit på 5. De hyppigste diagnoser er mental retardering, cerebral parese og muskelsygdom, epilepsi, medfødte misdannelser og synshandicap. (Harmon og Beck 2005).

Diagnoser alene siger ikke noget om den enkeltes udviklingsmuligheder. Men de kan bidrage til vores forståelse af de særlige livsvilkår, som gør kommunikationssituationen sårbar.

Det er en væsentlig del af mange mennesker uden talesprogs forudsætninger, at gentagne hospitalsindlæggelser kan være en del af deres livshistorie. Mennesker med multiple funktionsnedsættelser har livet igennem behov for lægelig bistand. De er tit syge og ofte indlagt på hospital, og deres nærmeste lever med angsten for at miste dem.

Underviser kan betone, at store fysiske handicap sammen med det manglende eller stærkt nedsatte talesprog kan have store konsekvenser for kommunikationen. Med et omfattende fysisk handicap kan man ikke selv regulere afstanden til andre mennesker, og måske bliver deres privathed overskredet mange gange om dagen. Det kan bevirke, at de bliver overbelastede og trækker sig fra kontakt. Dette kan være en væsentlig forudsætning i kommunikationen.

Mange er skrøbelige i forhold til forskellige sansepåvirkninger, og de skifter hurtigt sindsstemning. De har brug for deres nærmestes hjælp til at regulere væsentlige kropsfunktioner, for at de kan falde til ro og komme i følelsesmæssig balance. (Hauge og Jacobsen 2007).

Tema 4: Den professionelles andel i at etablere og fastholde kommunikationen

Formålet med tema 4 er at deltagerne løbende reflekterer over egen andel i kommunikationen, og at der sikres transfer (fra teori til praksis) i uddannelsen.

Tema 4 består af følgende emner:

- Emne 1. Ansvarsprincip
- Emne 2. Tilstedeværelseskompetence
- Emne 3. Relationsarbejde
- Emne 4. Det tillidsskabende

Til dette tema kan der indledningsvis tages udgangspunkt i FN's Handicapkonvention, der:

" [...] anerkender vigtigheden af, at de fysiske, sociale, økonomiske og kulturelle omgivelser, sundhed og uddannelse og information og kommunikation er tilgængelige for at gøre det muligt for personer med handicap fuldt ud at nyde alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder [...]" (FN konventionen, s. 7).

Der opfordres endvidere til:

" [...] at acceptere og gøre det lettere for personer med handicap at bruge tegnsprog, punktskrift, forstørrende og alternativ kommunikation og alle andre tilgængelige kommunikationsmidler, -måder og -formater efter eget valg i samspillet med det offentlige [...]" (FN konventionen, s. 18).

Emne 1: Ansvarsprincip

Den professionelle omsorgsgiver har pligt til at sikre, at den enkelte har muligheder for at ytre meninger og være medspiller i sit eget liv. Dette kan understøttes af Bo Hejlskov Elvéns 'ansvarsprincip' (Elvén, 2010, s. 15). Ansvarsprincippet er udviklet i forbindelse med håndtering af problemskabende adfærd, men kan overføres til dette emne, da det opfordrer den professionelle til at tage ansvaret for situationen, og her kommunikationen, i stedet for at overlade den til barnet, den unge eller den voksne. Elven påpeger, at overlader den professionelle ansvaret til den enkelte, svigtes vedkommende. At den professionelle tager ansvaret betyder, at den professionelle skaber et mulighedsrum for udvikling og ændring. Dette kan suppleres med Ida Schwartz (2006) om at give ansvar tilbage til den enkelte.

Emne 2: Tilstedeværelseskompetence

For at kunne opfange små kommunikationssignaler må den professionelle være til stede, være nærværende og tålmodig. Hverdagen består af mange skift fra øjeblik til øjeblik. Oftest ved man, hvad der følger efter dette nu, og man kan risikere at blive opslugt af selvfølgelighederne forbundet ved de velkendte hverdagsituationer. Dette indebærer en stor risiko for, at man glemmer at kommunikere, om det der skal ske, med barnet, den unge eller voksne med kommunikationshandicap, ligesom man kan overse, at vedkommende måske forsøger at kommunikere.

Der kan hentes inspiration til undervisningen i Linder og Mortensens "Glædens pædagogik" (2006), samt ved Ida Schwartz's eksempel i "Livsværdier og ny faglighed" (2001, s. 34). Her beskrives, hvor nemt den professionelle kan komme til at foregribe begivenheders gang og agere handlekraft på den andens vegne.

Emne 3: Relationsarbejde

Som omsorgsarbejder er det meste af ens arbejde relationsarbejde (se også Flemming Andersen 1996). Som beskrevet tidligere er relationen forudsætningen for alt samspil. I relationen skabes mening samt fælles og egen-forståelse. Her kan arbejdes med forskellige former for relationer (Linder og Mortensen, 2006):

1. familiær relation – hvor den enkelte kan være intim, sårbar og privat.
2. social relation – hvor den enkelte indgår i en gruppesammenhæng og er noget sammen med andre.
3. professionel relation – hvor omsorgsgiveren har ansvaret for relationsdannelsen og skabelsen af gode samværs- og kommunikationsformer.

Det er den sidste form for relationsdannelse, der her skal understreges. Ligesom underviser kan pege på, at man i den førsproglige kommunikation ofte kan minde om den familieære relation.

Emne 4: Det tillidsskabende

Den enkeltes oplevelse af tillid er baseret på omsorgsgiverens evne til følelsesmæssigt at "tune" ind på den enkelte. Ved at vise:

"Jeg forstår dig, ser og hører dig",

opbygges tilliden og den gode relation. Lorentzen påpeger, at grundbestanddelen for al kommunikation er kærlighed, tryghed og tillid (Lorentzen, 2003, s. 191). Lorentzen stiller spørgsmålet:

"Hvis den følelsesmessige gjensidigheden, den gode kontakten og oplevelsen av å være lik den andre er fundamentet og startpunktet for vanlige barns kommunikasjon, hvorfor skulle det ikke også være slik dersom barnet er født med en eller annen funksjonshemming eller et syndrom?" (Lorentzen, 2003, s.191).

Under dette emne kan arbejdes med grupperefleksioner eller plenumdiskussion af, hvordan man som professionel omsorgsgiver kan indgå i en tæt relation med barnet, den unge eller voksne med kommunikationshandicap. Dette kan suppleres med Kirkebæks beskrivelse af det særligt sårbare barn, der også har brug for pause fra relationen og kommunikationen, så det ikke bliver overbelastet af indtryk (Kirkebæk, 1996). Bøttcher og Dammeyer beskriver anvendelsen af tryghedszoner, hvor den enkelte kan søge hen, når han eller hun har brug for en pause (Bøttcher & Dammeyer, 2010, s. 227).

Inspiration til undervisningen kan findes i følgende litteratur:

FN's Handicapkonvention kan downloades fra Det Centrale Handicapråds hjemmeside: www.dch.dk

Bøttcher, Louise & Dammeyer, Jesper, 2010, "Handicappsykologi – en grundbog om arbejdet med mennesker med funktionsnedsættelser", Forlaget Samfundslitteratur.

Elvén, Bo Hejlskov, 2010, "Problemskabende adfærd ved udviklingsforstyrrelser eller udviklingshæmning", Dansk Psykologisk Forlag.

Linder, Anne & Mortensen, Stina Breinhild, 2006, "Glædens pædagogik", Dafolo.

Lorentzen, Per, 2003, "Fra tilskuer til deltager – samhandling og kommunikasjon med voksne utviklingshemmede", Universitetsforlaget i Oslo.

Kirkebæk, Birgit, 1996, "I tunnelen – hvilken vej? Mennesker med udviklingshæmning og kommunikation", Forlaget LEV.

4. Opgaver og undervisningsmaterialer

Materiale til tema 1:

"At understøtte barnets, den unges eller voksnes mening, hensigt og selvbestemmelse"

Case til tema 1: Birger og Boksebolden

Denne caseøvelse understøtter især emne 1, kommunikation som mulighedsrum i tema 1, men inddrager også tema 4 om den professionelles andel i kommunikationen

Birger er voksen med udviklingshæmning og infantil autisme. Han bruger kørestol. Birger har ikke noget egentligt verbalt sprog men lyderer¹ gerne. Han er hver dag på et aktivitetscenter i en gruppe med 4 andre personer med multiple funktionsnedsættelser. Gruppen har fast tilknyttet to pædagoger og en pædagogmedhjælper.

Birger kan bruge pictogrammer, fotos og konkrete til at kommunikere med. Problemet er, at i de konflikter, der nævnes nedenfor, er Birger så optaget af at gentage sin yndlingsbeskæftigelse, at han ikke bruger hverken, pictogrammer og fotos – og til nød boksebolden (konkreter) til at advare sine omgivelser med.

Birger er meget aktiv i sin overkrop og svinger meget med især den ene arm. Han svinger armen efter kopper, tallerkner og andre ting, men aldrig efter personer. Den ene pædagog, Lisbet, har fået en idé til, hvordan Birger kan være aktiv uden at vælte servicet på gulvet. Hun har hængt en lille boksebold op i loftet. Når Birger sidder ved siden af den, kan han give den et ordentligt drøn. Birger har fundet en teknik, hvor han kan sende bolden i en bue, så den rammer de professionelle, når de går forbi ham. Lisbet synes, det er sjovt og laver fis med Birger, så hun giver et lille hvin og hop hver gang, han skyder bolden efter hende.

Bente, den anden pædagog, synes det er meget irriterende. Hun er træt af, at få bolden i ryggen. Bente skælder tit Birger ud, og hun truer Birger med at tage boksebolden ned.

Camilla, ung pædagogmedhjælper på 23, synes sådan set, at Birger er meget sjov. Men samtidig er hun lidt bange for ham. Birger kan godt blive vred, hvis Camilla ikke reagerer med at lave sjov som Lisbeth. Den første arbejdsdag Camilla havde, væltede Birger alt på gulvet ude i køkkenet. Camilla havde ikke hørt om Birgers foretrukne beskæftigelse med at vælte ting på gulvet og satte alt bestik, tallerkener mm lige for næsen af ham. Lisbeth skældte ud på både Camilla og Birger, da hun blev forskrækket. Siden hen har Camilla tænkt meget over, hvordan hun kan forberede Birger på, hvornår det er ok at gokke til boksebolden eller andre ting.

Forslag til diskussion i grupper:

- Hvad tænker I er den største pædagogiske opgave i denne case?
- Hvilke totalkommunikationsmidler ville I vælge til Birger i den aktuelle situation, og hvordan vil I inddrage ham?
- Hvordan kunne I forberede Birger på, at nu er det ok at gokke til boksebolden?

---

¹ Lydere bruges her i betydningen, at sætte lyd på sine hensigter

Materiale til tema 2

”Forskellige kommunikationsformer og kommunikationsmidler i totalkommunikationen”

Emne 1: Totalkommunikationscirklen

(Øvelsen kan også indgå i tema 1, 3 og til dels 4)

Øvelse: Barnets/den unges/den voksnes personlige kommunikationscirkel

I denne opgave skal du udfylde Totalkommunikationscirklen ved at føje de relevante kommunikationsformer og midler ind i forhold til en udvalgt person fra din hjemlige praksis.

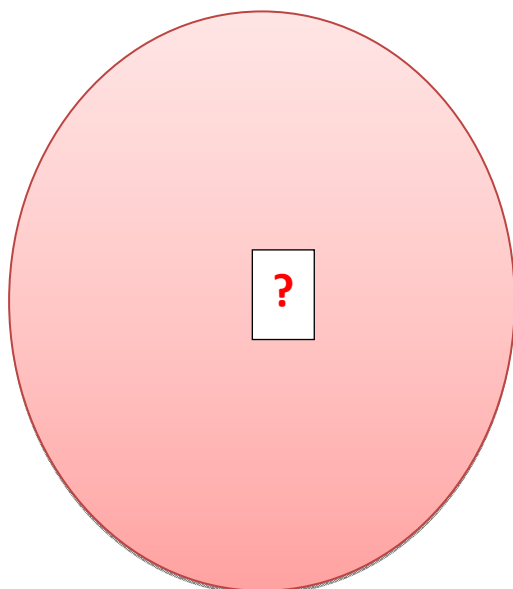
Besvar følgende spørgsmål nedenfor. I må gerne arbejde sammen to og to med hver sin person fra praksis og udveksle med hinanden.

- Hvordan er barnets/den unges/den voksnes kommunikative signaler til omgivelserne?
- Hvilke udtryksformer profiterer barnet/den unge/den voksne mest af at benytte som kommunikationstype?
- Hvilke kommunikationsmidler kender den enkelte?
- Hvis der er særlige vigtige personer, der får det enkelte barn/unge eller voksne til at bruge flere eller mere nuancerede kommunikationsformer skrives det her
- Hvilke sanser bruger barnet/den unge/den voksne i kontakten med sine omgivelser?
- Hvordan viser barnet/den unge/den voksne sin stress/balance?
- Hvilke kommunikationsformer bruger du som professionel oftest i din kontakt med det udvalgte barn/unge eller voksne?
- Hvad mener du, er det næste du vil arbejde med i forhold til din udvalgte person?

Underviser opfordrer deltagerne til under hvert punkt og spørgsmål at dokumentere deres valg, fx ved hjælp af iagttagelser, billeder eller video.

Underviser kan med fordel inddrage den nærmeste udviklingszone og bede deltagerne pege på, hvor de ser den nærmeste udviklingszone i forhold til den enkeltes kommunikationsformer og evt. midler. Underviser kan opfordre deltagerne til at markere kommunikationsformer som den enkelte kun delvist bruger eller mestrer med henblik på det senere arbejde i praksis med den individuelle pædagogiske plan.

En helt enkel model som den nedenstående kan anbefales. Så er det deltagerens opgave at fylde den ud ved at føje de relevante kommunikationsformer og midler ind i forhold til deres udvalgte person fra praksis. Evt. kan totalkommunikationscirklerne skrives på store flyers og præsenteres for hinanden på holdet.

Emne 2: Øvelse "Gæt og grimasser" med skjulte kort

(Øvelsen understøtter især emne 2: naturlige tegn og den spæde kommunikation samt konkreter, men øvelsen kan også understøtte emne 6: kontekst)

Hvert skjult kort beskriver et udsagn fra en person, der bruger totalkommunikation. Den ene deltager i gruppen skal agere totalkommunikationsbruger.

De andre i gruppen har ikke set kortet. De skal nu gætte hvad totalkommunikationspersonen siger, eks.

- Jeg vil ikke gå til ridning mere
- Jeg vil gerne svømme
- Jeg kan ikke li' leverpostej

Emne 3: Øvelse: Visuel kommunikationsøvelse

Deltagerne sendes ud i lokalområdet og skal to og to købe ind, låne en bog eller spørge efter en bus, alt efter de lokale forhold ved hjælp af visuelle kommunikationsmidler. Den enkelte deltager er først totalkommunikationsbruger – den anden er hjælper eller observatør efter aftale. Derefter bytter de.

Efter øvelsen samles op på holdet.

Emne 3: Øvelse: Dagsprogram:

(Denne øvelse understøtter især tema 2, emne 3 visuelle kommunikationsmidler – men skal holde fokus på tema 1, således at brugerinddragelsen står centralt i opgaveløsningen)

Bed deltagerne lave et visuelt dagsprogram for et barn, en ung eller voksen, der er overskueligt og manipulerbart og som samtidigt sikrer at den person programmet er lavet til er involveret og indforstået med dagsprogrammet..

Alle emner i tema 2: Øvelse: Spørgsmål og svar

(Denne øvelse kan integrere alle emner i tema to (alle totalkommunikationsmidler)

Øvelsen kan laves 2 og 2. evt. kan to deltagere først demonstrere på holdet, hvordan øvelsen laves. Hver deltager stiller et spørgsmål af forholdsvis konkret natur til en deltager fra holdet. Spørgsmålet besvares ved hjælp af et udvalgt totalkommunikationsmiddel.

Deltager 1 kan spørge den anden:

- Hvad fik du til morgenmad?
- Hvor er din bil parkeret?
- Hvor skal du på ferie hen til sommer?

Alle emner i tema 2: Øvelse om samstemthed i kommunikationen

(Denne øvelse kan indgå samlende for alle emner i tema 2 og som et væsentligt element i tema 1 og 4)

Underviser beder deltagerne om to og to at lave et interview. Øvelsen kan evt. laves med observatør på, så alle prøver alle 3 roller.

Den ene deltager fortæller begejstret om en dejlig kommunikationssituation fra sit arbejde. Den anden skal afstemme og samstemme sin kommunikation med fortælleren på en anerkendende måde så meget som muligt. Efter to minutter skal lytteren være underkendende, ignorerende og uinteresseret. Tiden styres af underviser

Øvelsen kan senere gentages med et totalkommunikationsmiddel.

**Materiale til tema 3:
"Betydningen af den enkeltes forudsætninger for totalkommunikation"**

Øvelse til afdækning af totalkommunikation

Denne øvelse hjælper den enkelte deltager til at afdække totalkommunikationsforudsætninger i tema 3.

Nedenstående øvelse kan man med fordel laves som interview mellem 2 personer.

<u>Forudsætninger for totalkommunikation</u>		
Personens navn:		
	Ressourcer	Begrænsninger
Hvordan kommunikerer? XX		
Hvilke kommunikationsmidler kender XX?		
Hvilke motoriske forudsætninger har XX?		
Hvilke aktiviteter og hvor skal (nye) kommunikationsformer kunne indgå?		
Hvordan er kommunikationsomgivelserne (favoritpersoner, gode/belastende relationer, andre der kan bruge kendte totalkommunikationsmidler osv.)		
Hvad er XX på vej til at lære i fht. kommunikation?		

Caseøvelse Siris kommunikation - gruppearbejde

Denne øvelse inddrager også tema 1 (dvs. hvordan sikres Siris selvforvaltning) – og reflekterer over den professionelles andel i kommunikationen (tema 4) og viser samtidig betydningen af kontekst tema 2, emne 6.

Siri er 4 år. Hun har massive sansevanskeligheder, er gående, har 3 verbale ord. Hun dramatiserer meget. De voksne omkring hende har en ide om, at hun er meget kvikkere end hendes talesprog viser. Nu skal der træffes beslutning om kommunikationsmidler til Siri. Talepædagogen Peter mener, at Bliss med de mange symboler er det rigtige til Siri. Så kan hun udtrykke sig nuanceret og varieret og udvikle sig intellektuelt. Bliss er en god forudsætning for senere skriveindlæring, siger han. Pædagogmedhjælperen Birte er mere stemt for Tegn til tale, da Siri leger på legepladsen, og der er det svært at medbringe en Blisstavle. Og de andre børn er endnu ikke så gamle, at de kan læse tegnene på en BLISStavle. Én af pædagogerne Torben er mest stemt for at bruge fotos og pictogrammer, fordi alle kan forstå dem. Torben er ikke så begejstret for Tegn til Tale, da de andre børn ikke kan Tegn til Tale. Men det kan de lære, siger Birte. Og det er ikke realistisk at rende rundt med billeder af alt. Ud over det er Siri ved at være dér, hvor hun har behov for et kommunikationsmiddel, som ikke kun viser konkrete ting, men mere abstrakte tanker.

Spørgsmål:

Hvilke overvejelser gør I jer om Siris Kommunikationsmiddel?

- Hvordan sikres Siris selvforvaltning og indflydelse bedst – og hvorfor?
- Hvad tænker I om Siris forhold til legekammerater?
- Hvad tænker I om den professionelles andel i kommunikationen?

Materiale til tema 4: " Den professionelles andel i at etablere og fastholde relationen"

Øvelse om relationsformer:

Denne øvelse understøtter især emne 2, 3 og 4 i tema 4

Diskuter i grupper på 4:

1. Hvornår er du i en familiær, social og/eller professionel relation i din praksis med et barn, en ung eller voksen?

2.

- Hvordan kan de forskellige relationsformer se ud for dig som professionel?
- Hvordan tror du den samme relation opleves af det barn, den unge eller voksne, du arbejder med?
- Hvilke ligheder og forskelle er der på din og den andens oplevelse af relationen?

Sammenlign jeres forskellige erfaringer i gruppen

Forslag til anvendelse af eksisterende materiale:

Den dynamiske omsorgsmodel

Denne model og øvelse understøtter især emne 1 om ansvarsprincippet og emne 3 om relationsarbejde i tema 4.

Underviser gennemgår den dynamiske omsorgsmodel fra ”Vis mig dit klædeskab og jeg skal sige dig hvem din socialpædagog er! – debatoplæg om pædagogik og udviklingshæmmedes vilkår” – underviser kan finde modellen på

<http://www.sl.dk/da/HeaderMenu/Udgivelser/Pjecer%20og%20boeger/Etik/Vis%20mig%20dit%20klaedeskab%20og%20jeg%20skal%20sige%20dig%20hvem%20din%20socialpaedagog%20er.aspx>

Spørgsmål til modellen:

1. Bed deltagerne om at diskutere balancen mellem over og underinvolvering, når man arbejder med et totalkommunikationsmiddel på baggrund af den dynamiske omsorgsrolle.

5. Litteraturliste mv.

Underviser kan finde litteratur til de enkelte temaer oppe under temabeskrivelserne. Herunder findes yderligere supplerende litteratur

Andersen, Vivi m.fl. Handicappede småbørn - kan de snakke?: En bog til forældre 1987. Københavns Amtskommune. Kulturel forvaltning.

Brodin, J. og L. Berglund. 1983 Bliss. En icke-verbal kommunikationsmetode, Stockholms Universitet: Pedagogiska institutionen

Bråten, S. (2007). Om deltagende læring gennem andencentreret spejling. *Kognition og Pædagogik*, 65, 6-22.

Christensen, Mette og Harmon, Tina, 2010, "Kommunikation med børn med multiple funktionsnedsættelser uden talesprog - Ny viden og nye muligheder", (Artikel kan hentes på www.godsocialpraksis.dk)

Harmon, T. og Beck, B. (2005). *Projektrapport vedr. diagnoser hos skolebørn med multihandicap og uden et talesprog*. Virum: VIKOM Kan downloades fra <http://www.vikom.dk/wm153587>

Hauge, B. og Jacobsen, K. (2007). Følelsesliv, forståelse og helse hos multi-funktionshemmede mennesker - Presentasjon av en modell i et utviklingspsykologisk perspektiv. *VIKOMs Nyhedsbrev* 19, 19-28. Kan downloades fra <http://www.vikom.dk/dwn8005>

<http://www.inclusion.dk/software-paa-dansk-3/taler-for-mig-selv-plus-cd-rom-151.html> Hjemmeside for IT-kommunikationsmidlet "Taler for mig selv".

<http://www.kommunikationsudvikling.dk/?side=29> Her kan du læse om Bliss kommunikation

Hautaniemi, B. (2008). Børn med funktionsnedsættelser og følelsernes betydning i deres livsverden. *VIKOMs Nyhedsbrev* 21, 12-29. Kan downloades fra <http://www.vikom.dk/dwn7995>

Jensen, V.L. og Brandt, B. (2008). *Forudsætninger for vellykket implementering af ASK-løsninger - en relationistisk tilgang*. Virum: VIKOM

Kirkebak, Birgit, 1996, "I tunnelen – hvilken vej? Mennesker med udviklingshæmning og kommunikation", Forlaget LEV.

Kirkebak, Birgit, 1998, "Det nye spædbarnsparadigme og dets betydning for specialpædagogisk praksis", Videnscenter om børn og unge med multihandicap uden verbalt sprog, Nyhedsbrev nr. 10, 1998 (kan hentes på www.vikom.dk)

Kirkebak, Birgit, 2008, "Ingen lyd er forkert", Pædagogisk Psykologisk tidsskrift, nr. 2, 2008.

Lervig, Cathrine & Kirkebak, Birgit, 2005, "Ingen lyd er forkert – musisk improvisation og samoplevelse", Døveskolernes Materialecenter.

Lorentzen, P. (2009). *Kommunikasjon med uvanlige barn*. Oslo: Universitetsforlaget

Lorentzen, Per, 2003, "Fra tilskuer til deltaker – samhandling og kommunikasjon med voksne utviklingshemmede", Universitetsforlaget i Oslo.

Lorentzen, Per, 2001, "Uvanlige barns språk", Universitetsforlaget i Oslo

Lorentzen, Per, 1998, "Språk og handling", Tano Aschehoug.

Sollied, S. (2009). I mangel på ord. I: Brekke, M. og Søndena, K. (red.) *Veiledningskvalitet*. Oslo: Universitetsforlaget, 121-139

Tetzchner, Stephen von, 2001, "Utviklingspsykologi – Barne og ungdomsalderen", Del 5, s.307 – 363.